

VIRTUTS DE LA *PAIDEIA* ATLÈTICA

Guillem Turró i Ortega
Universitat de Barcelona

RESUM

El tema principal d'aquest article és la dimensió esportiva de la pedagogia grega. El nostre propòsit és mostrar la rellevància de l'educació física i la gimnàstica en l'itinerari formatiu que seguiren els grecs, aquell procés que coneixem amb el nom de *paideia*. En aquest sentit, hem destacat que els grecs van saber trobar un equilibri entre els valors intel·lectuals i els valors corporals, harmonia ben expressada en la coneguda màxima del poeta llatí Juvenal: *mens sana in corpore sano*. Cal dir que aquest sistema es trobava en perfecta consonància amb el caràcter agonístic de la societat grega i amb el valuós ideal de la *kalokagathia*. Però també hem volgut indicar l'evolució que experimentarà aquest model formatiu, uns canvis que acabaran convertint aquesta educació en marcadament intel·lectual i racional.

PARAULES CLAU: *paideia*, virtuts, moral, *kalokagathia*, agonística, esport, harmonia.

VIRTUES OF ATHLETIC *PAIDEIA*

ABSTRACT

The main topic of this article is the sporting dimension of Greek pedagogy. Our aim is to show the importance of physical education and gymnastics in the educational path followed by the Greeks, a process that goes by the name of *paideia*. In this respect, we have underscored the fact the Greeks were able to find a balance between intellectual values and bodily values, a harmony succinctly expressed in the well-known maxim of the Roman poet Juvenal: *mens sana in corpore sano*. It should be said that this system was perfectly consistent with the agonistic nature of Greek society and with the valuable ideal of *kalokagathia*. In addition, our intention is to indicate the evolution that this educational model underwent and the changes that turned it into one that is markedly intellectual and rational.

KEYWORDS: *paideia*, virtues, morals, *kalokagathia*, agonistic, sport, harmony.

Ja és sabut que la història de l'esport occidental comença amb els grecs. Aquest poble començarà a posar les bases del que coneixem amb el nom genèric d'*esport*. Però el que aquí volem destacar és que els grecs van descobrir les immenses possibilitats educatives de l'esport, que van saber combinar pedagogia, esport i humanisme, tot creant un model educatiu que encara ens pot orientar en molts sentits. Les implicacions pedagògiques que presenten l'esport i l'educació física a la Grècia antiga són extraordinàries. Només amb els grecs farà acte de presència una veritable pedagogia esportiva. En paraules de Marrou: «Donat que la cultura nobiliària es defineix principalment per la pràctica esportiva, l'educació física és la que ocupa el lloc d'honor en l'ensenyament arcaic» (Marrou, 1971, p. 63).

L'esport i l'educació física van començar tenint una utilitat guerrera i uns objectius medicinals i higiènics molt definits. Aristòtil mateix ens parla de l'*euexia* o benestar esportiu, la qual cosa ens indica que el plaer que provoca l'exercici físic és un dels arguments a favor seu. Aristòtil ens parla de la gimnàstica de la manera següent: «[...] la ciència dels exercicis moderats i racionals, la seva finalitat és assegurar la salut i el benestar o *euexia* (bons hàbits, bon estat corporal...), la *paidotribia* és l'art que ensenya com executar els exercicis i utilitzar la força, la coordinació i l'eurítmia del moviment» (Dorado García, a Rodríguez, 2003, p. 525). Però també hem de tenir clar que aquesta praxi l'hem d'inscriure dins d'un programa formatiu més global. Es tractava d'un aprenentatge físic i intel·lectual que havia de dur l'*anthropos* a comandar la seva vida personal i professional, que l'havia de convertir en magnífic ciutadà de la seva polis.

Cal destacar en aquest sentit la importància de l'*areté* física (idea procedent d'Homer) a cura dels *paidotribes*, en què l'educació gimnàstica enfortia i embellia el cos, i alhora contribuïa a ensinistrar guerrers que poguessin defensar la *polis* en una situació bèl·lica. No podem oblidar que la funció principal de la gimnàstica anava íntimament relacionada amb les guerres i els seus grans protagonistes, els soldats. En paraules de Bazaco: «De ahí que las prácticas atléticas fueran admirablemente calculadas para capacitarle físicamente: la carrera y el salto lo hacían ágil y veloz, los lanzamientos de disco y jabalina entrenaban el brazo y la vista para el uso de las armas, la lucha y el pugilato le enseñaban a defenderse en el combate cuerpo a cuerpo» (Bazaco, 2000, p. 70). Buscant l'*areté* física, la gimnàstica cultivava el cos mitjançant la praxi esportiva, els exercicis físics i el maneig de les armes. Però l'educació física no només està pensada en funció de la preparació militar mitjançant l'exercici dels esports tradicionals: cursa pedestre, llançament del disc i la javalina, salt de longitud, lluita i boxa. Cada vegada més, també prioritzava el desenvolupament harmoniós del cos, que havia de guardar proporció amb un similar cultiu de l'ànima, per poder assolir la realització equilibrada de l'home. La dimensió física ja no és només un mitjà, sinó que forma part de la finalitat edu-

cativa que es vol atènyer. L'objectiu formatiu abraça també l'esfera intel·lectual i moral. L'esport és considerat un instrument per assolir l'excel·lència, l'*areté* corporal i espiritual, dimensions d'una mateixa realitat. Aquest ideal educatiu únicament es troba a l'abast dels millors, els *aristoi*.

Els grecs van tenir molt clar que la gimnàstica podia tenir unes innegables finalitats pedagògiques. La formació general del ciutadà havia de ser física, moral i intel·lectual. Només d'aquesta manera es podia formar el noi amb la finalitat de servir la seva ciutat. L'educació del cos i de l'ànima estava basada en l'ideal de la *kalokagathía* (καλοκαγαθία). Els grecs entenien la bellesa com un gran objectiu: la vida sense bellesa no tenia sentit. I per assolir aquesta bellesa calia l'esport, és a dir, aquesta activitat mitjançant la qual exercitem la ment i el cos. L'ideal de perfecció estètica i ètica necessitava de la dimensió esportiva. Tal com diu Jaeger: «La cultura grega es trobava en si mateixa orientada tant cap a la formació del cos com cap a la de l'esperit. Aquesta concepció apareixia simbolitzada ja des del primer moment en la dualitat de gimnàstica i música, suma i compendi de la cultura grega antiga» (Jaeger, 1990, p. 784). L'home perfecte és aquell que assoleix una harmonia entre cos i ànima, una conjunció harmònica entre bellesa i bondat. Entre els grecs la bellesa implica virtut i aquesta s'expressa estèticament. És per això que la cultura física formà part de la seva manera d'entendre la vida, d'aquí vindrà que es concedeixi tanta importància a la instrucció gimnàstica dels nois. En paraules de Marrou: «Aquesta era l'antiga educació atenenca, més artística que literària i més esportiva que intel·lectual» (Marrou, 1971, p. 67).

Aquest ideal educatiu va quedar perfectament plasmat en la famosa màxima de Juvenal: *Mens sana in corpore sano*, frase inclosa en la *Sàtira X* que sintetitza perfectament l'ideal d'integració humana. Segons aquestes paraules, només un cos sa produirà una ment sana; per això mateix, el gran objectiu és equilibrar esperit i cos, assolir una tensió harmònica entre cos i ment. Aquesta idea no es va perdre, sinó que va arribar fins a la primera modernitat, més concretament en el filòsof i teòric de l'educació John Locke, que en la seva obra defensa una educació integral, una preparació tant física com intel·lectual. Tal com diu l'empirista britànic: «Un esperit sa en un cos sa és una descripció breu però completa d'un estat feliç en aquest món. Aquell que té totes dues coses, no ha de desitjar gaire res més, i aquell a qui li manca qualsevol de les dues no estarà millor per més que tingui altres aspectes. La felicitat o la desgràcia dels homes depèn en gran part d'ells mateixos. Aquell que no dirigeixi el seu esperit amb saviesa no trobarà mai el camí dret, i aquell que tingui el cos malaltís i feble mai no podrà avançar-hi» (Locke, 1991, p. 7).

El mestre és el *paidotriba* i les sessions s'imparteixen en el gimnàs i la palestra, que és un camp d'esports. El nen es converteix en adult gràcies a una formació

física, intel·lectual i moral, se'l prepara mentalment gràcies també a l'educació física rebuda. Els grecs van entendre l'esport com un formidable vehicle formador del caràcter (*ethos*); van tenir molt clar que la gimnàstica havia de formar part d'una veritable educació física integrada dins l'educació de la joventut i al servei dels valors i tradicions de la *polis*. Això volia dir que l'educació física i la praxi esportiva eren bons mètodes per encaminar l'individu vers un ideal humà, que la gimnàstica forma part de la cultura ètica grega. Des d'aquest punt de vista, la perfecció moral també comprenia l'excel·lència física i corporal, la qual cosa s'explica des de la visió integral de l'*anthropos* que tenia aquesta cultura. El que es pretenia era l'home complet, l'individu fort i sa que era capaç també d'entendre un text filosòfic o apreciar una obra artística. La filosofia i la gimnàstica són aquests ensenyaments centrats en la cura de l'ànima i del cos. L'objectiu principal, no només eren brillants realitzacions atlètiques sinó, sobretot, humanes.

Així, per exemple, els atletes, sotmesos a una rigorosa disciplina, donaven forma al seu cos i al seu caràcter. La gimnàstica formava part d'un règim moral obligatori. La formació corporal era un moment imprescindible per aconseguir la bellesa i la força que havien de caracteritzar l'home grec. L'atleta ha de demostrar potència física, coratge i superioritat moral. L'esport va íntimament relacionat amb la manifestació de la bellesa dels cossos nus. Hom ha arribat a dir que el nu és una forma artística inventada pels grecs. Les seves arrels les hem de buscar en el costum de fer gimnàstica i competir despullats. El nu a Grècia va relacionat amb l'atletisme i l'activitat física. No hem d'oblidar que *gimnàstica* i *gimnàs* provenen de la paraula grega *gymnos* (γυμνός) que traduïm per 'despullat' o 'descobert'.

La gimnàstica és un instrument amb finalitats físiques, espirituals i morals. Tot això s'entén si tenim en compte la consideració de l'home com un conjunt de cos i ànima, en què tot allò que tenia a veure amb la cultura física era important des d'un punt de vista moral i psicològic. En paraules de Diem: «Segons aquesta doctrina l'efecte formatiu dels exercicis dels grecs el veien en la resistència al dolor, el domini de la concupiscència, el desenvolupament de la sensatesa (*sophrosyne*) i el valor (*andreia*) així com la formació d'un gran sentit de l'honor i especialment de la generositat, que és la corona de les altres virtuts. Només l'home físicament complet posseeix la força i la superioritat necessàries per a enfrontar-se als revessos de la vida» (Diem, 1966, vol. I, p. 123). Epictet ens parla de l'entrenament esportiu en termes d'ensenyament per la vida, en el sentit d'exercitar-se en l'esforç, l'autodisciplina i el sotmetiment a un ordre. També en els textos de Dion Crisostomos trobarem paraules de lloança envers l'esport. Pretendre una bona educació sense passar per la cultura física i esportiva seria totalment absurd. Cadascú haurà de trobar la seva pròpia mesura, cadascú haurà d'autoexigir-se en funció de les seves possibilitats i necessitats. En paraules de Diem: «Només

superant-se a si mateix arriba l'home a la comesa superior de la seva existència, l'exercici de la virtut» (Diem, 1966, vol. I, p. 126).

El que ens ha de quedar molt clar és que l'itinerari formatiu grec (παιδεία) contenia una dimensió dedicada a l'educació física. La *paideia* o formació no era possible sense l'educació física, l'educació implicava l'esport com un moment del tot imprescindible. Dins la formació de l'home grec existia una part dedicada al cultiu corporal. Com va dir Queval: «Avec quelques réserves sur son autonomie théorique, la *gymnastique* grecque introduit cette idée que l'on peut former l'homme par son corps, que cela est tâche éducative» (Queval, 2004, p. 75) o bé «Les Grecs font de la gymnastique une caractéristique de leur culture et de leur éducation, dont ils propagent les principes à l'étranger. Ils définissent un modèle de l'homme civilisé» (Queval, 2004, p. 71).

El model desitjat el trobarem en un paradigma humà de salut anímica i física. La musculatura moral del ciutadà grec s'envigoria a base d'un entrenament que tenia en compte la totalitat antropològica. L'esport va imprimir en aquests joves el tremp necessari per afrontar amb garanties d'èxit l'exigent ofici de viure. Les paraules de Cagigal són plenament aplicables al món grec: «Este aprendizaje de la vida social se realiza por el camino de mayor fuerza asimiladora. Por la vida misma. El deporte es un mundo importante en la vida del joven. Allí *vive* la mejor parte de su tiempo. Y así, viviendo, se adiestra para la trascendente *vida social*» (Cagigal, 1957, p. 246). La gimnàstica i l'educació física van contribuir de manera decisiva a la formació intel·lectual i moral dels ciutadans grecs. L'esport va anar forjant unes personalitats dotades de totes aquelles qualitats imprescindibles per ser un animal polític (*zoón politikón*). Hem de tenir en compte que els grecs entenien per *virtut* el conjunt de qualitats que l'individu havia d'adquirir per assolir l'excel·lència dins d'una societat que els forjava com a humans. La virtut també equival a aquella força interior que ens permet prendre i desenvolupar les decisions correctes en les situacions més difícils tot convertint-les a favor nostre, segons la concepció ètica grega, i el virtuós és aquell individu que es troba en camí de ser savi. El conjunt integrat de les virtuts personals és el que anomenarem *caràcter*, *personalitat* o *tarannà*, realitat de la qual es despendrà un comportament. El caràcter, doncs, més que quelcom innat o congènit, és quelcom adquirit a través de les accions i els hàbits, apropiat mitjançant l'educació.

Encara que la gimnàstica vagi perdent les seves connotacions militars, mantindrà i reforçarà la seva dimensió educativa. Els grans objectius de l'educació grega només podien fer-se realitat si el jove passava per l'educació física. Els gimnasos eren magnífics espais educatius, i la finalitat educativa de la gimnàstica no es pot posar en entredit. L'assistència als gimnasos no era exigida legalment, però freqüentar-lo atorgava una clara distinció social. En els gimnasos els nois

s'iniciaven en el món del adults, hi aprenien que la rivalitat era la substància de la vida, que lluitar per l'excel·lència és un procés educatiu i competitiu, que per tal de millorar calia aprendre dels altres. En paraules de Camps: «En el mundo griego, *paideia* (educación) y *agón* (lucha) eran inseparables; se luchaba por la superación» (Camps, 2008, p. 193). En aquest sentit, cal que quedi clar que una de les característiques més definitòries de l'esperit esportiu grec és el component agonal. L'*agon* és un dels motors fonamentals de la societat grega. Són molts el que defensen la tesi que l'actitud agonística era omnipresent a Grècia, que formava part de l'essència de l'ànima grega. En paraules de Vilanou: «De este modo, la *paideia* griega pivota alrededor de ese espíritu agonístico que había de configurar una personalidad preparada para el combate. El ciudadano griego lucha por doquier. Deportivamente, en los gimnasios y en los estadios. Militarmente, en los campos de batalla. Y con la fuerza de la palabra, en el ágora y en el foro» (Vilanou, a Rodríguez, 2003, p. 64).

El gimnàs i la palestra eren espais molt adequats per a formar-se tant des d'un punt de vista corporal com anímic. En aquests àmbits es preparaven per a convertir-se en atletes però també per a ser bons ciutadans. Com va dir Lluçia en recordar elogiosament l'aportació educativa de l'esport grec: «En temps de pau, per altra banda, els atletes ens fan encara un servei millor pel fet que no competeixen per res de dolent ni se senten inclinats a la vagància per supèrbia, sinó que ocupen el seu temps en aquestes disciplines i mai no s'estan sense fer res. Justament, allò de què et parlava, el bé comú i el punt màxim de felicitat per a la ciutat és això mateix: quan la joventut es mostra excel·lentment preparada per a la guerra com per a la pau i es preocupa d'oferir-nos el més bell» (Lluçia, 1990, 30).

Podem afirmar que el gimnàs era una veritable escola de relacions socials, que era un dels espais predilectes de l'home grec, que era el lloc on els joves assumien gradualment el repte agonístic d'enfrontar-se a la vida. Com diu Jover: «Hasta la primera mitad del siglo V, el espíritu agonal, cuyos fundamentos se encontraban ya en la sociedad homérica bajo la fórmula del *àéthlos*, es el motor de la educación» (Jover, a Rodríguez, 2003, p. 19). En aquest indret el jove es forma en l'endurança i la duresa amb si mateix, va avançant en vigoria i resistència; aprèn a acceptar i resistir el dolor, a afrontar i dissimular el patiment, a superar el fred, la calor, el cansament o la son. Tampoc no hem d'oblidar que un cop convertits en adults, aquests joves grecs haurien de desenvolupar-se en un ambient agonal, aspirant al reconeixement i al respecte, sempre amb l'ambició de ser els millors i els primers de tots: en aquest sentit, l'esport i la gimnàstica són un instrument de preparació immillorable. La palestra i el gimnàs eren també l'escenari de la iniciació sexual i eròtica de l'efebus grec. La palestra és també un lloc adient perquè s'hi produeixin la conversa, la seducció i la persuasió. L'esport era un canalitzador

de les energies juvenils, i així les paraules de Von Salomon encaixen perfectament amb tot el que estem dient: «La gimnàstica és una metafísica del cos: l'esport és fonamentalment passió» (Meyer, 1963, p. 19).

No oblidem que el jove és per damunt de tot un futur ciutadà que cal que sigui educat perquè exerceixi perfectament les seves tasques ètiques i polítiques. Tant la música (*mousiké*) com la gimnàstica (*gymnastiké*) tenen una funció ètica i política en la formació del ciutadà, de l'home que s'ha de posar al capdavant dels assumptes de la *polis*. Per tant, gimnàstica i música eren elements reconeguts per a la formació basada en un model d'home, per educar ciutadans ben constituïts de cos i d'ànima. Val a dir que mentre la música comprenia totes les arts de les muses o cultura espiritual, la gimnàstica englobava els diferents exercicis físics. Com diu Marrou: «La cultura i, per tant, l'educació tradicional, concedien a la música com a mínim tanta importància com a la gimnàstica» (Marrou, 1971, p. 179). En un sentit semblant, s'expressa Luzuriaga: «Los medios para la consecución de este ideal de educación son, como es sabido, la gimnástica y la música. Aquélla comprendía no sólo la formación del cuerpo sino también el desarrollo del carácter; ésta a su vez abarcaba no sólo lo musical sino todo lo que se refiere a la formación del espíritu. Y ello se hacía de un modo armonioso, equilibrado, sin excesos, pero al mismo tiempo de modo activo, de competición, de *agogé*, tanto en forma de contienda individual como de lucha en los juegos colectivos» (Luzuriaga, 1963, p. 109).

L'home grec durant molt de temps no va abandonar l'exercici físic, la seva importància no només radicava en els seus beneficis higiènics. En el camí del perfeccionament moral, l'esport i l'educació física ocupaven un lloc preeminent. En l'àmbit gímic el jove hi trobava tot allò que necessitava per desplegar la seva humanitat: una escola d'aprenentatge de la vida on poder exercitar i desenvolupar l'esperit i el cos en virtuts tan importants com la voluntat, el coratge, l'esforç i la perseverança. Així, per exemple, el guanyador olímpic només es convertia en expressió perfecta d'aquesta excel·lència moral (*areté*) i, alhora, també en un bon ciutadà. Aquesta concepció de l'home grec i de les seves circumstàncies com un tot integrat els feia veure que l'excel·lència, no només depenia del triomf esportiu, sinó de les seves capacitats com a individu polític.

La gimnàstica formava part del procés educatiu dels grecs, l'activitat física era condició indispensable de la seva formació moral i humana. La gimnàstica i l'esport eren part indissociable de l'itinerari formatiu del jove grec. En paraules d'Aristòtil: «Atès que està clar que s'ha d'educar abans amb els hàbits que amb el raonament, i abans el cos que la intel·ligència; és evident, en conseqüència, que els nens han de quedar a cura del mestre de gimnàstica i de l'entrenador esportiu. L'un els fa adquirir la destresa física i l'altre els fa practicar-la en els exercicis» (Aristòtil, *Política*, 1338b). Això significa que el gimnàs era un àmbit on la ciutat

educava la joventut, on adquiria la robustesa moral imprescindible per viure en societat. L'educació tenia en compte una personalitat harmònica i integral en què no es negligia cap aspecte humà. Tot això amb el benentès que Aristòtil desaconsellava els paidotribes que només volien formar atletes capaços de triomfar en els certàmens olímpics tot recomanant-los que fessin practicar tots els esports als joves. Calia que els paidotribes vigilessin per evitar qualsevol excés ja que l'objectiu era obtenir un equilibri perfecte i no impulsar-los a assolir grans resultats en un d'aquests esports. Aristòtil defensa que cal adaptar l'activitat gimnàstica a la constitució particular de cadascú: els mateixos exercicis no poden ser convenients per a tothom. Quan l'Estagirita ens parla de la funció de l'educació física dins del seu programa educatiu defensa un saludable equilibri entre el desenvolupament del cos i de la ment, subratllant molt especialment el valor de la moderació i el rebuig de l'excés: cada edat, sexe i constitució física tenen els seus exercicis més adequats. Com diu el gran deixeble de Plató: «Que cal servir-se de la gimnàstica i de quina manera ja està reconegut: fins a l'adolescència s'han de practicar exercicis gimnàstics lleugers, evitant les dietes rigoroses i els esforços violents, per a que no hi hagi cap impediment al desenvolupament» (Aristòtil, *Política*, 1338b).

Sempre evitant l'excés i, per tant, buscant aproximar-se al tan desitjat ideal d'harmonia, la formació física va ser durant molt temps un dels puntals més importants del sistema educatiu grec. En l'Atenes clàssica es proposava com a finalitat la consecució d'un equilibri entre el desenvolupament de les qualitats físiques i intel·lectuals, el gran objectiu era forjar ciutadans complets. En paraules d'Unamuno: «Los griegos, convencidos de la armonía y concordia que deben existir entre el cuerpo y el espíritu, se dedicaron a cultivarlos a la par y produjeron aquellos espíritus serenos, sanos, armoniosos y bien equilibrados» (Cuenca, 2000, p. 238). També Llucià, en la seva obra *Anacarsis* o *Sobre la gimnàstica*, subratlla els valors inherents a la gimnàstica i a l'esport grecs, activitats pensades per crear ciutadans bons d'ànima i forts corporalment. D'aquesta manera, l'atletisme va estar al servei de la formació del cos i del caràcter dels ciutadans, fent realitat la finalitat eminentment educativa de la gimnàstica. Nietzsche, filòleg clàssic i gran coneixedor de la realitat grega, ens deia el següent: «Els grecs no eren erudits, però tampoc no eren gimnastes sense esperit» (Nietzsche, 2005, p. 451).

Evidentment, si fem un recorregut per la *paideia* grega haurem d'aturar-nos en Plató. Aleshores veurem com a l'hora d'articular el programa pedagògic de la seva *politeia* ideal, atorga a l'educació física una posició força rellevant. En aquest punt, el deixeble de Sòcrates estaria reflectint una característica principal de la *paideia* tradicional, basada fonamentalment en la música i la gimnàstica. Plató recupera els dos corrents de l'educació tradicional, tal com afirma en *La República*: «I quina serà la formació que els donem? No serà difícil trobar-ne una superior

a la qual fa molt temps han ideat, a saber, la gimnàstica per al cos i la música per a l'ànima?» (Plató, *La República*, 376e). El més destacable és que la gimnàstica no només tenia valor des del punt de vista del desenvolupament de les virtuts corporals, sinó també pel que fa a les virtuts de l'ànima. El filòsof atenenc concebia l'educació física com una educació de l'ànima a través del cos, i tant la gimnàstica com la música s'establiran amb l'objectiu de tenir cura de l'ànima. Com diu Marrou: «Un altre tret arcaïtzant: la preocupació per donar a l'esport el seu valor pròpiament educatiu, la seva càrrega moral, la seva funció, en peu d'igualtat amb la cultura intel·lectual i en estreta col·laboració amb ella, en la formació del caràcter i de la personalitat» (Marrou, 1971, p. 99).

Però també cal deixar clar que aquest programa educatiu era específic per a un estament social, el dels guardians. Tal com recull Jaeger: «La finalitat de la gimnàstica, per la qual s'han de mesurar amb detall els exercicis i els esforços físics, no és assolir la força corporal d'un atleta, sinó desenvolupar l'ànim del guerrer» (Jaeger, 1990, p. 628). La força moral i el caràcter animós dels guardians es formarà mitjançant la música i els exercicis gimnàstics, només d'aquesta manera la seva ànima adquirirà la temprança i valentia adequades, deixant de banda tant la brutalitat, la salvatgeria i la duresa com la covardia, la dolcesa i la flonjor. Això significa que la música i la gimnàstica es complementen amb la finalitat d'educar el caràcter, però fent-ho per vies diferents. Plató aposta per una formació harmònica del cos i de l'esperit; segons ell, seria un error donar preferència a una disciplina en detriment de l'altra, aplicar-les educativament de forma unilateral: la gimnàstica i la música s'han d'agermanar. Com diu Plató: «Doncs sí —va afirmar— he vist que els qui es dedicaven immoderadament a la gimnàstica acaben més salvatges del que caldria, i els qui a la música es tornen més tous, al seu torn, del que els escau» (Plató, 410d) o bé: «El qui sàpiga combinar més bé la gimnàstica amb la música i aplicar-la a l'ànima en la proporció més escaient, d'aquest diríem que és un home perfecte en la música i en l'harmonia, molt més que el qui harmonitza entre si les cordes d'una lira» (Plató, *La República*, 412a). Això no obstant, aquest filòsof ens deixa molt clar que el governant s'havia de seguir educant mitjançant les matemàtiques i la dialèctica, que la gimnàstica no podia ser el saber culminant dins de l'itinerari formatiu del filòsof: «I la gimnàstica s'embolica amb el que neix i es mor, perquè modera el creixement i la davallada del cos» (Plató, *La República*, 521e).

Però l'educació grega no es va mantenir inamovible. Veurem com l'educació centrada en els valors intel·lectuals va adquirint cada cop més importància. A partir d'un cert moment assistirem a un canvi protagonitzat pels nous filòsofs que van desplaçar el tradicional ideal agonal de la seva màxima hegemonia. Com diu Jaeger: «Esport o esperit: aquest és el dilema en què descansa tota la violència del conflicte» (Jaeger, 1990, p. 170). La *paideia* grega també evoluciona en el sentit que l'ense-

nyament filosòfic, no només retalla terreny a l'educació gimnàstica i física, sinó que acaba desposseint-la del seu lloc preeminent. Molt especialment, a partir de la irrupció del moviment sofístic, la gimnàstica cedeix terreny davant d'una formació més teòrica i racional, en què la part intel·lectual de l'educació esdevindrà la predominant. Cal remarcar que aquest abandonament relatiu de l'afecció per la pràctica de l'esport entre el jovent atenenc va ser criticat pels defensors de l'educació tradicional. En autors com Aristòfanes o Xenofont hi trobarem defensors de l'antic ideal educatiu que concedia un pes fonamental a la gimnàstica i a l'educació física. Xenofont mateix ens va dir: «Quina desgràcia per a un home envellir sense haver vist mai la bellesa i la força de la qual és capaç el cos!» (Savater, 2007, p. 95).

Però malgrat aquestes veus discrepants, aquest retrocés dels esports i de l'educació física en benefici d'una formació racional i intel·lectual va anar imposant-se en la societat grega. Com diu Marrou: «Entre ambdós tipus de formació, física i espiritual, no regnava, com hom ha volgut persuadir-nos, no sé quina secreta atracció ni quina harmonia preestablerta, sinó, ans al contrari, la més radical hostilitat» (Marrou, 1971, p. 69). Com assenyala Bilinski: «La lluita constant i la rivalitat entre els elements físics i intel·lectuals de l'educació constitueixen potser les característiques fonamentals de la cultura grega, la qual, des de la supremacia dels elements físics, arriba a l'època clàssica al postulat de l'harmonia intel·lectual i física, i s'extingeix, al final de l'antiguitat, en el domini de la metafísica i de l'ascesi» (Bilinski, 1964, p. 8).

Les noves tendències intel·lectuals, que fomenten la dimensió política i espiritual de l'educació van exercir una poderosa influència als joves de finals del segle v aC. Cada cop més, els ciutadans reclamaven una preparació intel·lectual que els habiliti per poder participar en la vida política de la ciutat. Això va significar deixar de banda l'activitat físicoagonística en benefici d'altres coneixements i continguts. La gran conseqüència de tot això va ser que la gimnàstica va perdre rellevància com a element educador de la societat grega. Els gimnasos van ampliar l'activitat i es van convertir en centres de debat i d'intercanvis de coneixements. (Jover, a Rodríguez, 2003, p. 20-21). Com diu Jaeger: «La nova època es manifesta en l'aparició del metge com a figura normal al costat del gimnasta, pel que fa a l'educació física, i alhora en el camp de l'educació espiritual sorgeix, paral·lelament, com a personatge destacable al costat del músic i el poeta, el filòsof» (Jaeger, 1990, p. 784).

Això vol dir que l'equilibri formatiu que presidia la vida grega va trencar amb l'aparició d'aquests professionals del saber i de l'educació que van ser els sofistes. L'èxit d'aquests intel·lectuals, molts d'ells metecs, suposa canvis importants per a la vida educativa atenenca. En aquest sentit haurem de destacar la *paideia* sofística com un moment clau en la història de l'educació grega. Paral·lelament a la professionalització de l'esport, el moviment sofístic representa una professionalització

filosòfica. Fins i tot, podem parlar d'un rapte de l'atleta, d'un desplaçament que el conduirà de l'educació física als rigors platònics de la dialèctica i les matemàtiques, que l'allunyarà de l'esport per introduir-lo en l'aprenentatge retòric impartit per la sofística. A tall d'exemple, podem recordar que sofistes com Pròdic o Gòrgies van anar fins a Olímpia a cercar seguidors de les seves innovadores doctrines. Comptat i debatut, podem afirmar que els sofistes es consideraven per damunt de l'activitat esportiva dels grecs. Com va dir Marrou: «D'aleshores ençà l'educació grega es torna predominantment cerebral: ja no es posa l'accent en l'aspecte esportiu. La qual cosa no significa que aquest hagi desaparegut: subsisteix, i subsistirà encara durant segles, però ja comença a esfumar-se; passa a segon pla» (Marrou, 1971, p. 86). El racionalisme i el *biós theoretikós* haurien acabat triomfant i els gimnasos es converteixen exclusivament en indrets on es cultiva filosofia, literatura, retòrica o eloqüència. Com diu Marrou: «Arribarà el dia en què l'educació grega haurà de ser essencialment com la nostra, una cultura espiritual: això succeirà sota la influència d'homes com Sòcrates, que era lleig, o d'Epicur, que era un malaltís» (Marrou, 1971, p. 68). Una mostra d'això la trobem en aquesta citació d'Aristòtil: «No s'ha d'exercitar a la vegada la ment i el cos, ja que cadascun d'aquests exercicis resulta contrari a l'altre en els seus efectes; el treball del cos és un obstacle per a la ment i el d'aquesta per al cos» (Aristòtil, 1339a).

Relacionat amb tot això, les crítiques de Plató, Eurípides, Sòcrates i Xenofont a la vida dels esportistes van ser massa significatives per no ser tingudes en compte. Bona part d'aquests atacs van anar adreçats a la gimnàstica atlètica professional. Així per exemple, Plató es mostra molt crític envers la mena de vida que menen els esportistes professionals. També Aristòtil, el qual critica l'insà règim de vida d'aquests atletes, la seva excessiva especialització i la seva hipertrofiada alimentació, factors que impedeixen el desenvolupament saludable del cos, sobretot si tenim en compte el cas dels esportistes joves. (Plató, *La República*, 404a; Aristòtil, *Ètica a Nicómaco*, 1106b o *Política*, 1338b). En altres casos, es menysprea l'atleta, el qual és «menys ràpid que els animals, més covard i menys fort que l'ase.» En paraules d'Eurípides, el tercer dels grans autors tràgics: «Entre les innumbrables desgràcies que assolien Grècia no n'hi cap que faci més mal que la raça dels atletes.»

Amb l'*intel·lectualisme moral* defensat per Sòcrates, els grecs van començar a pensar que només la preparació mental i intel·lectual els capacitava per a la vida bona i correcta, que l'ànima era més important que el cos. Encara que com dirà Jaeger tot referint-se al mestre de Plató: «El seu descobriment de l'ànima no significa la separació d'aquesta del cos, com tan freqüentment s'afirma faltant a la veritat, sinó del domini de la primera sobre el segon. *Mens sana in corpore sano* és una frase que respon a un autèntic sentit socràtic» (Jaeger, 1990, p. 424). Però també cal tenir en consideració les paraules de Jüthner: «La *kalokagathia* ja no és

la unió de la bellesa física i de béns morals: els *kaloí kai agathoi* són només homes moralment bons. *Kalos* designa ara la bellesa moral però no la física, s'ha arribat al reforçament de l'*agathós*» (Durántez, 1977, p. 28). L'autor que millor exemplifica aquest procés és Plató. Encara que ens parli favorablement de la gimnàstica des del punt de vista del procés educatiu dels guardians, la seva concepció antropològica destil·la un clar menyspreu pel cos; el seu dualisme psicofísic situa el cos en un lloc secundari i inferior. Plató ens diu que el cos (*sôma*) no és res més que la tomba de l'ànima; aquesta postura on l'ànima queda dissociada del cos la trobem expressada en els termes següents: «Alguns diuen que el cos és el sepulcre (*sema*) de l'ànima, on està sepultada per ara i tant» (Plató, *Cràtil*, 400b). El cos és considerat molt negativament, com un mal per a l'ànima, considerada la veritable part divina de l'ésser humà; d'aquesta manera, la nostra corporeïtat representa un gran obstacle tant per al coneixement com per a la realització ètica. Plató ens dirà que ànima i cos són totalment incompatibles, que el cos és «el qui pertorba l'ànima (del savi) i no li permet que adquireixi la veritat i el coneixement» (Plató, *Fedó*, 66a). També és prou significatiu que, quan tracta d'establir una jerarquia d'ànimes, col·loqui l'atleta o esportista en una quarta posició. (Plató, *Fedre*, 248c-249a).

Un dels objectius d'aquest article ha estat resseguir el component fisicoesportiu de la *paideia* grega, observar-ne els elements més característics i essencials. Però també hem pretès mostrar l'evolució que l'acabà conduint vers un model més intel·lectual i racional, proper, en certa manera, al que preval actualment en les nostres postmodernes societats occidentals. Molt probablement el motiu d'aquest escrit és la voluntat d'emmirallar-nos en una educació fonamentada en la creença que els humans som estructures unitàries, éssers psicofísics que exigeixen una formació que cerqui l'harmonia entre ment i cos. És en aquest sentit que defensem que l'esport torni a erigir-se —com ja ens van mostrar els antics grecs— en instrument educatiu de primer ordre.

BIBLIOGRAFIA

- ARISTÒTIL. *Política*. Madrid: Alianza, 1995.
- BAZACO, María Jesús. «El deporte olímpico y la educación». *La educación olímpica: selección de ponencias y comunicaciones presentadas en el Tercer Seminario sobre Fair Play en el Deporte Escolar, celebrado en Murcia en diciembre de 1999*. Múrcia: Ayuntamiento de Murcia, 2000, p. 55-76.
- BILINSKI, B. «El antiguo hoplita corredor de Maratón». A: *Citius, Altius, Fortius. Investigaciones y Ensayos*. Tom VI. Madrid: Comité Olímpico Español. 1964/1, p. 5-42.
- CAGIGAL, J. M. *Hombres y deporte*. Madrid: Taurus, 1957.

- CAMPS, V. *Creer en la educación: La asignatura pendiente*. Barcelona: Península, 2008.
- CUENCA, M. *Ocio humanista: Dimensiones y manifestaciones actuales del ocio*. Bilbao: Universidad de Deusto, 2000.
- DIEM, C. *Historia de los deportes*. Barcelona: Caralt, 1966. 2 v.
- DORADO GARCÍA, C. «Historia de la gimnástica artística». A: RODRÍGUEZ, L. P. *Compendio histórico de la actividad física y el deporte*. Barcelona: Masson, 2003, p. 517-549.
- DURÁNTEZ, C. *Las olimpiadas griegas*. Madrid: Publicaciones del Comité Olímpico Español, 1977.
- JAEGER, W. *Paideia: Los ideales de la cultura griega*. Madrid: Fondo de Cultura Económica, 1990.
- JOVER RUIZ, R. «Aproximación a la actividad fisicoagonística en la Grecia antigua: origen y evolución de las gimnásticas educativa y atlética». A: RODRÍGUEZ, L. P. *Compendio histórico de la actividad física y el deporte*. Barcelona: Masson, 2003, p. 1-36.
- LLUCIÀ. *Obres*. Vol. II. Barcelona: Fundació Bernat Metge, 1990.
- LOCKE, J. *Pensaments sobre l'educació*. Vic: Eumo, 1991.
- LUZURIAGA, L. *Pedagogía*. Buenos Aires: Losada, 1963.
- MARROU, H. I. *Historia de la educación en la antigüedad*. Madrid: Akal, 1971.
- MEYER, G. *El fenómeno olímpico*. Madrid: Publicaciones del Comité Olímpico Español, 1963.
- NIETZSCHE, F. W. *Correspondencia. Vol. I (junio 1850-abril 1869)*. Madrid: Trotta, 2005.
- PLATÓ. *Fedó*. Barcelona: Edicions 62, 1999.
- *Fedre*. Barcelona: La Magrana, 2008.
- *La República*. Madrid: Ediciones Akal, 2009.
- QUEVAL, I. *S'accomplir ou se dépasser: Essai sur le sport contemporain*. París: Gallimard, 2004.
- RODRÍGUEZ, L. P. *Compendio histórico de la actividad física y el deporte*. Barcelona: Masson, 2003.
- SAVATER, F. *Diccionario filosófico*. Barcelona: Ariel, 2007.
- VILANOU, C. «Los ejercicios fisicodeportivos y la tradición judeocristiana». A: RODRÍGUEZ, L. P. *Compendio histórico de la actividad física y el deporte*. Barcelona: Masson, 2003, p. 61-84.